

George G. Potra

*Ion Antonescu nu răspunde...**

Relațiile lui Nicolae Titulescu cu Ion Antonescu, devenit conducător al statului român,¹ merită un studiu aparte.

Anterioara colaborare,² lăsându-l pe fostul ministru de Externe să creadă într-o reală prețuire, dacă nu chiar prietenie, și aversiunea comună față de Carol al II-lea îl făceau pe Nicolae Titulescu să spere într-o conlucrare cu caracter „tehnic“.

Căci era evident pentru Nicolae Titulescu că – sub imperiul realităților – Ion Antonescu era obligat să ducă o altă politică externă decât cea pe care o promovase el însuși în deceniile trei și patru ale secolului trecut.

Înțelegea să-i ofere în acest sens informații esențiale privind trei capitole distincte ale politicii externe românești: relațiile româno-germane; relațiile româno-italiene și relațiile româno-sovietice, încercând, deopotrivă, să înlăture percepțiile deformate pe care le generaseră și le stimulasera în timp interpretările tendențioase, răuvoitoare, pe care cercuri interesate din țară și din străinătate le diseminaseră în timp cu o fervoare și cu o consecvență vizând schimbarea cursului politicii externe românești și înlăturarea șefului ei.

„Crezând că e de datoria mea...“

Scrisoarea pe care i-o adresează lui Ion Antonescu (pe care înțelegem s-o reproducem *in extenso* datorită importanței sale) – plasată de noi între 6 septembrie 1940 și 23 octombrie 1940, data unei a doua scrisori, în care se fac referiri la aceasta – îl confirmă pe Nicolae Titulescu ca un mare analist, ca un redevabil practician, ca un autentic om politic, animat de un înalt simț al datoriei față de țară și al răspunderii față de destinele ei.

„[ante 23 octombrie 1940]

Domnule general,

* Studiu publicat în „Dosarele Istoriei“, an VII, nr. 3 (67), 2002, pp. 37–45; în Adrian Năstase, George G. Potra, *Titulescu – Ziditor de mari idealuri*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007, pp. 229–247.

Politica externă ce-am dus de la 1932 la 1936 era rezumată astfel de opozanții mei:

«Domnul Titulescu vroiește cu orice chip alianțe împotriva Germaniei. În acest scop, domnia sa a întărit legăturile Miciei Înțelegeri și a creat Pactul Balcanic. Tot în acest scop, Domnia Sa vroia cu orice preț o alianță cu Rusia și acordase acesteia dreptul de trecere a armatelor ei pe teritoriul românesc, astfel ca joncțiunea ceho-rusă să se poată face în dauna Germaniei în mod mecanic. Tot în acest scop, Domnia Sa a dus față de Italia, în timpul sancțiunilor, o politică care a făcut din Italia patronul Ungariei și susținătorul revizionismului acesteia din urmă.»

Nu cunosc o legendă mai mare ca această prezentare a politicii ce am dus ca ministru de Externe.

Această politică se poate, dimpotrivă, rezuma astfel:

«În tot timpul cât am condus Ministerul Afacerilor Străine,³ n-am avut decât un singur scop: intangibilitatea granițelor țării.

Întărirea legăturilor Miciei Înțelegeri nu viza decât Ungaria. Noi n-am avut nici în trecut și noi n-am luat nici în 1933, când am făcut noul statut al Miciei Înțelegeri, un aranjament de apărare a Cehoslovaciei sau a Iugoslaviei contra unei agresiuni germane.

De asemenea, Pactul Balcanic nu viza decât Bulgaria. În ce privește Puterile Mari, am căutat să fac pacte de asistență mutuală cu cele două mari puteri care ne-ar fi putut fi ostile: Germania și Rusia.

Germania a refuzat însă oferta pactului nostru de asistență, precum a făcut și Rusia până la un moment când, obținând tot ceea ce cerusem, demiterea mea din funcțiunile ministeriale de la 29 august 1936 a făcut iscălitura imposibilă.

Cât despre Italia, ea a devenit revizionistă încă de la 1928 când, legată de noi prin tratatul semnat de mareșalul Averescu, care o obliga să ne apere fruntariile, cerea totuși schimbarea lor în favoarea Ungariei.»

Urmează să dezvolt în detaliu raporturile noastre cu aceste trei țări.

GERMANIA⁴: Puțini din «inițiații» noștri politici știu că eu am oferit Germaniei un tratat de alianță, odată în 1935 și odată în 1936. În ambele rânduri, Germania l-a refuzat. Pentru oferta mea din 1935, refuzul ei ar fi avut o explicație, deoarece îi ceream să nu atace nici România, nici prietenii ei. Pentru oferta din 1936, refuzul Germaniei nu mai are nicio explicație, decât dacă nu dorința de a revizui, printre multe granițe europene, și pe cele ale României.

În adevăr, cu prilejul vizitei regale la Paris din februarie 1936, vizita ce a urmat înmormântarea Regelui Angliei, George V, din ianuarie același

an, am chemat la Paris pe ministrul țării la Berlin, Petrescu-Comnen, și i-am dat instrucțiunile necesare.

De data aceasta am făcut un pas foarte important înainte, ocupându-mă numai de intangibilitatea granițelor României, fără a mai vorbi de granițele altor țări.

Rog a cere de la Ministerul de Externe telegrama ministrului Comnen de la finele februarie 1936. Reiașe din această telegramă că am declarat oficial Germaniei:

a) Dacă s-ar încheia un pact de asistență mutuală cu URSS, el nu va fi îndreptat contra Germaniei.

b) Dovada acestei afirmațiuni o constituie oferta României de a semna un pact similar cu Reichul, privind strict numai fruntariile românești.

c) Mai mult: România era gata să ofere Germaniei o garanție prețioasă, anume aceea de a se opune oricărei treceri de trupe rusești pe teritoriul ei, care ar avea ca scop atacarea Germaniei.

Domnul Comnen raportează în sus-zisa telegramă că domnul Von Neurath⁵ i-a mulțumit în chip călduros pentru toate atențiunile și probele bunelor sentimente ale Guvernului regal român și în special alor mele, atât pentru țara lui, cât și pentru el personal.

Domnul Von Neurath n-a ascuns însă domnului Comnen simpatia sa pentru mișcarea revizionistă ungară, care e paralelă cu revizionismul german îndreptat împotriva Tratatului din Versailles.

Ca concluzie, domnul Von Neurath a declarat că Germania este ostilă încheierii unor noi acorduri cu orice stat ar fi și că, dacă la un moment dat Germania ar vedea că interesul ei o împinge să iasă din starea ei de izolare, ea nu va uita nici propunerile, nici bunele oficii ale domnului Titulescu.

Acestea se petreceau în februarie 1936. Iar eu am fost demis din sarcina de ministru câteva luni mai târziu, în august același an.

Dacă s-ar fi comis greșeli în conducerea politicii noastre externe din parte-mi față de Germania – nici n-aș fi avut timpul material să le comit – dar, în plus, România a avut la dispoziție patru ani pentru a le îndrepta.

Patru ani de la ieșirea mea din guvern și până la arbitrajul de la Viena.⁶

Or, patru ani constituie o perioadă enormă, care permite toate redresările, când ne gândim că au trebuit cancelarului Hitler șapte ani numai de la instalarea sa la putere⁷ și până la realizarea integrală a programului său politic.

ITALIA⁸: Sunt primul ministru de Afaceri Străine care am voit să dau Italiei locul ce i se cuvine în România.

De aceea, în călătoriile oficiale ce am întreprins ca ministru de Externe în Cabinetul Vintilă Brătianu în 1928, am voit ca prima mea vizită să fie la Roma, iar nu la Paris.

Bineînțeles, presa italiană a exultat. În schimb, presa franceză m-a criticat. Aș vroi să mi se citeze numele unui alt ministru de Afaceri Străine criticat de presa franceză în timpul unei vizite oficiale în Franța.

Nu s-a făcut față de mine, cu prilejul vizitei mele în Franța⁹ din 1928 – epocă la care sentimentele franceze pentru Italia nu erau calde –, gestul tradițional al acordării Cordonului Legiunii de Onoare. Și a trebuit să treacă doi ani pentru ca Ministerul Afacerilor Străine francez să-și calce regulile și să acorde unui simplu ministru plenipotențiar la Londra Marea Cruce în loc de placă.¹⁰

Dar la ce a servit României acest gest special de curtenie făcut față de Italia?

Deși eram legați de Italia printr-un tratat de amicitie¹¹ semnat de mareșalul Averescu, care obliga ambele state să-și apere – cel puțin diplomatic – fruntariile, puțin după vizita mea la Roma,¹² Ducele a făcut o declarațiune revizionistă răsunătoare în favoarea Ungariei.

Totuși, în ce mă privește personal, continuam să mă bucur de un regim de favoare, presa italiană neavând decât cuvinte de laudă la adresa mea.

În 1933, când am întărit legăturile Miciei Înțelegeri, în plin acord cu Iugoslavia, Franța și Cehoslovacia, m-am dus chiar în ziua semnării tratatului¹³ la baronul Aloisi și i-am spus: «Pentru ce n-ar lua Italia direcțiunea spirituală a Miciei Înțelegeri?»

Vă puteți închipui ce sfortări a trebuit să desfășur pentru a putea să fac o asemenea ofertă cu asentimentul Iugoslaviei de atunci și al Franței.

Baronul Aloisi¹⁴, foarte amabil și dându-mi impresia că pricepe valoarea gestului, mi-a răspuns că va trebui să comunice propunerea mea Ducelui și să-mi dea răspunsul mai târziu. După trei zile, mi-a înapoiat vizita și, într-o formă cu totul curtenitoare, mi-a răspuns că Ducele nu consideră această ofertă ca interesantă.

Întreb: Ce puteam face mai mult decât a oferi Italiei direcția spirituală a noii Mici Înțelegeri chiar în seara zilei creării ei?

Limbajul presei italiene la adresa mea s-a schimbat însă când am fost nevoit să combat ideea lui Mussolini de Pact în patru,¹⁵ reușind în lupta diplomatică ce am dus.

Ce era Pactul în patru? Substituirea a patru mari puteri – Franța, Anglia, Germania și Italia – Societății Națiunilor în diferite domenii și în special în acel al revizuirii.

Or, ceea ce făcea forța României în fața Societății Națiunilor e că ea se bucura în sânul acestei instituții de o foarte mare majoritate, alcătuită în special de sud-americani, împotriva revizuirii.

Am spus prietenilor mei italieni că în Pactul în patru, dacă Mussolini ar fi fost în locul meu, ar fi făcut exact ceea ce am făcut eu, care am lucrat nu ca român, ci ca descendent al Romei, care – odată cu sângele – ne-a infiltrat și iubirea moșiei părintești pe care o constituie Țara.

Aș putea cita în cantitate voluminoasă discursurile revizioniste ale Ducelui în favoarea Ungariei, încă înaintea sancțiunilor, în tot timpul cât a durat tratatul de amicitie dintre Italia și România.

În timpul sancțiunilor am făcut tot ce era omeneste posibil pentru a împăca punctul de vedere francez favorabil Italiei cu punctul de vedere englez.

Delegația italiană de la Geneva a fost extrem de sensibilă pentru această atitudine. Și cum n-ar fi fost când, nu numai grație atitudinii mele, Italia n-a putut fi calificată de agresoare, dar când am ținut la Geneva numeroase discursuri publice de simpatie pentru Italia, din care-mi permit să extrag o frază:

«Politica ce am urmat în materia sancțiunilor a fost linia dreaptă, dar linia dreaptă a glontelui care-ți trece mai întâi prin inimă înainte de a-și atinge scopul».

De altfel, pentru ca să se curme odată chestiunea răspunderilor în materia sancțiunilor întreb: Când statele lumii se-mpart asupra acestei chestiuni în două tabere – una care reprezintă Planeta, iar alta alcătuită din Austria, Ungaria și Albania, sateliții de pe vremuri ai Italiei –, care ar fi fost ministrul de Externe român care ar fi așezat România în tabăra [a] doua, iar nu în cea dintâi?

Cât despre afirmația că aș fi calificat pe italieni drept sălbateci la Societatea Națiunilor, ea constituie un neadevăr sfruntat – după cum o constată procese-verbale în regulă semnate de Rüstü Aras, ministrul de Afaceri Străine al Turciei, Politis, delegatul Greciei, Purić, delegatul Iugoslaviei etc.

Eu am spus președintelui¹⁶: «*Je vous prie de faire cesser ce tapage*»¹⁷ (cauzat în tribune de italieni, lucru de care nu puteam avea cunoștință).

Un jurnalist ungar a telegrafiat imediat la Roma că aş fi spus: «*Je vous prie, faites sortir ces sauvages*»¹⁸.

Cu toate străduințele ministrului nostru la Roma,¹⁹ n-am putut obține publicarea rectificării, nici reproducerea articolului din «Universul» care punea la punct chestiunea.²⁰

De fapt eu eram un antirevizionist înfocat.

Departa de a-mi face un păcat din aceasta, îmi fac un merit.

Italia, nemulțumită de soarta ei la Congresul Păcii din 1918–20, era o țară revizionistă.

Nu o greșală din parte-mi, ci o contradicție între interesele statelor noastre – România fiind satisfăcută, iar Italia nu – explică criticile aduse mie de presa ei în ultimul timp.

URSS²¹: Eu am primit plinele puteri²² necesare pentru iscălirea unui pact de asistență mutuală cu URSS în iulie 1935, adică puțin după semnarea pactului franco-sovietic²³ și vizita domnului Eden la Moscova.

Domnul Litvinov, în septembrie 1935, la Geneva, când pentru prima dată am făcut să intre o atare posibilitate în convorbirile noastre, nici n-a vroit să audă de un asemenea pact. Astfel că această chestiune n-a putut face obiectul unor negocieri, așa precum am declarat-o de altfel prin comunicate oficiale ale Ministerului de Externe sau prin discursuri în Parlament.

Argumentul invocat de URSS era că, dat fiind situația geografică, un asemenea pact ar constitui o convenție leonină, România fiind întotdeauna zdrobită de Germania înainte de-a putea da un ajutor Rusiei.

Cu prilejul Conferinței de la Montreux²⁴ din 1936, văzând mai des pe Litvinov și acesta acuzând guvernul român de duplicitate, afirmând că eu țin un limbaj, pe când colegii mei de la București nu numai că țineau un limbaj contrariu, dar făceau neted fapte care-l contrazicea, am dat lui Litvinov răspunsuri drastice cuprinse-n telegramele ce-am expediat la acea epocă la București.²⁵

Rog a cere de la Ministerul de Externe copia telegramei prin care relatam convorbirea mea cu Litvinov din iulie 1936, pentru a vedea cum reprezentantul unui stat mic – când are conștiința dreptului țării sale – poate pune la loc pe reprezentantul unui stat de zece ori mai mare.

În același timp, realizând și eu că era o parte de adevăr în afirmația că mie mi se dădeau pline puteri pentru a face o politică pe care guvernul din București nu se sfia s-o contrazică cu nimic, am decis a mă înapoia la București pentru a-mi da demisia motivată.²⁶

M.S. Regele, intervenind să-mi retrag demisia dată, am cerut în schimbul acestei retrageri să se precizeze clar și în scris liniile politicii externe de urmat.

Anexez copia fotografică a originalelor redactate la acea epocă.

Din primul act²⁷ semnat de domnul președinte Tătărescu, Ion Inculeț, Victor Antonescu și cu mine, și purtând data de 14 iulie 1936, reiasă că am convenit că Consiliul de Miniștri, care trebuie să se țină ulterior, urma să aprobe politica ce am dus și să publice un comunicat,²⁸ al cărui text vi-l trimit tot în copie fotografică (actul nr. 2) și-n care se vorbește de solidarizarea guvernului cu politica externă făcută și expusă de mine, de recunoștința ce mi se datorește pentru opera îndeplinită, precum și de încrederea nelimitată a guvernului în îndeplinirea misiunii mele.

Acest comunicat este scris de însăși mâna domnului Tătărescu. El poartă data de 14 iulie 1936. La 29 august 1936 am fost demis din calitatea de ministru.

Din actul nr. 1 ce vă trimit, reiasă dovada că plinele puteri pentru a încheia un pact de asistență mutuală cu Sovietele îmi fuseseră date încă din iulie trecut, adică din iulie 1935, precum și angajamentul Partidului Liberal de-a vorbi în întruniri publice despre necesitatea unei înțelegeri pe tărâmul politicii externe cu URSS.

Când m-am înapoiat la Montreux în 1936 pentru Conferința Strâmătorilor, am avut o lungă convorbire cu Litvinov.

Și – lucru de mirare – ceea ce «puterea mea de convingere», pe care Ionel Brătianu, într-o scrisoare amabilă către mine, o declara irezistibilă, n-a putut face, văzul iscăliturilor, chiar pe acte redactate într-o limbă ce nu cunoștea, a avut un efect miraculos.

«De data aceasta văd că lucrul e serios», a spus Litvinov. «Vom semna deci pactul de asistență la Adunarea Societății Națiunilor, care are loc peste o lună».

«Dar ce vom semna?, am replicat eu. Nu e mai bine să stabilim de pe acum textul convenției în chestiune? Eu sunt mereu acuzat a fi dat autorizare trupelor ruse să treacă prin România împotriva Germaniei, chiar când România nu este atacată. Ard de dorința de a vedea în fine scrisă negru pe alb realitatea».

Litvinov a răspuns că accepta să redactez un act între el și mine cu condiția ca să nu-l cifrez, ci să-l aduc personal la cunoștința guvernului român, dat fiind teama de indiscrețiuni.

Alătur actul redactat la Montreux la 21 iulie 1936, atrăgând atenția Domniei Voastre că sunteți singura persoană în România care-l posedă.

Vă rog din tot sufletul să nu depuneți acest act la Ministerul de Externe și să nu-i comunicați conținutul ministrului nostru la Moscova,²⁹ dat fiind că – cu regimul actual din Rusia – aș putea să fac un rău unui om care, după cum veți vedea, a avut, la acel moment, bune intențiuni față de noi.

Prin articolul 1, asistența mutuală ruso-română nu era făcută contra unei țări special vizată, dar generală contra oricărui agresor european. În consecință, nu era vorba de un act îndreptat împotriva Germaniei, ci de un mijloc de a apăra securitatea României și împotriva Ungariei și împotriva Bulgariei.

Prin articolul 2, doream ca fiecare din cele două țări să intre în acțiune numai când Franța ar fi intrat în acțiune.

Această clauză este reprodusă din tratatul ceho-rus³⁰, pentru că nu doream să apar mai catolic decât Papa.

Dar, cum Franța a tergiversat – precum îi este obiceiul – cu pactul unic propus de Mica Înțelegere, nicio îndoială că n-am fi refuzat unul din instrumentele de securitate care ni se ofereau pe motivul că n-am putut obține două, astfel ca să nu rămânem cu niciunul.

Clauzele esențiale, care se impun înainte de toate atențiunii noastre, sunt clauza 3 și 4, acceptate-n scris de Litvinov fără nicio condiție.

În adevăr, articolul 3 spune că: «Guvernul lui URSS recunoaște că, în virtutea diferitelor obligațiuni de asistență, trupele sovietice nu vor putea niciodată să treacă Nistrul fără o cerere formală a Guvernului regal român în acest scop, după cum Guvernul regal al României recunoaște că trupele române nu vor putea niciodată să treacă Nistrul spre URSS fără o cerere formală a Guvernului lui URSS.»

Așadar omul care a fost acuzat că a autorizat trecerea rușilor peste Nistru, nu numai că n-a făcut acest act, dar posedă în scris garanția rusă că o asemenea trecere nu poate să aibă loc fără o cerere formală a Guvernului regal român.

În fine, prin articolul 4 se stipulează că: «La cererea Guvernului regal al României, trupele sovietice vor trebui retrase imediat *din teritoriul românesc la est de Nistru*, după cum la cererea lui URSS trupele române vor trebui retrase imediat din teritoriul lui URSS la vest de Nistru.»

Ce formulare mai clară s-ar fi putut găsi pentru a stabili că Nistrul e într-adevăr fruntaria între România și URSS?

Acest act urma să fie oficializat în septembrie 1936 la Geneva, cu prilejul Adunării Ligii Națiunilor.

Dar la 29 august al aceluiași an, fără preaviz de niciun fel, am fost demis din funcțiunile mele ministeriale printr-o simplă telegramă de care n-am avut cunoștință decât a doua zi³¹ și a cărei copie fotografică v-o anexează.

În septembrie 1936, bolnav la St.-Moritz, am fost întrebat de Litvinov dacă am depus la Ministerul de Afaceri Străine actul ce redactasem la Montreux.

Am răspuns: «Nu, deoarece mi-ai cerut să fac comunicarea la București în persoană și în răstimp am fost demis din calitatea de ministru de Afaceri Străine».

Litvinov a replicat: «E bine așa, căci noi considerăm că condițiunile în care ai fost îndepărtat din guvern echivalează cu o schimbare a politicii externe a României».

Bineînțeles că am protestat din răspuțeri contra acestei afirmațiuni.³²

Pe de altă parte, Litvinov nu prevedea schimbarea politicii externe a lui URSS și a Germaniei.

Prin urmare, dacă n-aș fi fost izgonit din guvern fără rațiune, căci domnul Tătărescu, în telegrama ce mi-a dat, afirma că va duce mai departe – fără nicio alterare – acțiunea externă în cadrul politicii ce am făcut în numele țării și dacă actul de la Montreux căpăta forma oficială, cum un pact de alianță cu Franța nu s-a făcut, cum Franța a abandonat Cehoslovacia³³ în 1938, cum n-aveam prin tratatul româno-polonez³⁴ decât obligații față de Rusia, iar nu de Germania, și cum la 24 [23 – n.n. G.G.P.] august 1939 Germania a făcut un tratat de alianță – cel puțin pentru o vreme – cu URSS, România n-ar fi fost supusă nici exigențelor rusești, dar în special nici exigențelor ungurești și bulgărești, căci ea era direct aliata Rusiei și devenea indirect aliata Germaniei.

Pierderea Basarabiei și atitudinea ostilă nouă a lui URSS în timpul acțiunii de mutilare întreprinsă împotriva noastră de Ungaria și Bulgaria, se datorește celor care, dând mandate internaționale unui membru din guvern ca să încheie un pact de asistență mutuală cu un puternic stat vecin, nu numai că nu-l întreabă care a fost rezultatul negociațiilor ce a fost însărcinat să ducă, dar îi și ridică, prin simplă telegramă, calitatea în virtutea căreia negocia.

Am atras din timp atenția celor în drept asupra măsurilor de luat și a pericolului revizuirilor parțiale. Dar, în zadar.

Dumneavoastră, domnule general, cu un instinct național care mi-a fost dat să-l constat de numeroase ori, ați fost singurul român în țară care ați protestat contra cedării Basarabiei,³⁵ cedare pe care – nu știu pentru ce

rațiuni – diriguitorii noștri o considerau ca o primă de asigurare a Transilvaniei, în loc să vadă, cum ați făcut-o dvoastră, un prim pas al dezagregării unității noastre naționale înfăptuite cu atâtea sacrificii de la 1916 la 1921.

Crezând că e de datoria mea să aduc la cunoștința conducătorului statului român cele ce preced și repetând rugăciunea de a păstra un caracter strict personal și confidențial actului lui Litvinov, am onoarea să vă rog, domnule general, a primi încredințarea sentimentelor mele de prea înaltă stimă.

(ss.) N. Titulescu³⁶

„Prezenta scrisoare e mai mult un strigăt de durere“

La 23 octombrie 1940, Nicolae Titulescu adresa conducătorului statului de la acea dată, generalul Ion Antonescu, o scrisoare din Cannes.³⁷ Rândurile fostului șef al cancelariei diplomatice românești transcriu toată durerea sa de patriot însingurat, de om scos din sfera vieții politice active, care nu-și mai putea servi țara, pe măsura dorințelor și capacităților sale. Trecând peste resentimente – și avea motive să aibă destule, renunțând la mândria sa binecunoscută – la aceasta și nu la orgoliu, căci el nu a fost niciodată un orgolios în accepțiunea mărunță, restrictivă, a cuvântului, Nicolae Titulescu cerea să fie reintegrat în serviciul diplomatic românesc, convins fiind că experiența sa putea folosi țării, oriunde ar fi fost chemat să o reprezinte. Cererea sa – riguros fundamentată logic, deși expresia este adeseori sentimentală și patetică – probează fără putință de tăgadă conștiința profund patriotică care i-a patronat și susținut toate demersurile.

„Scumpe Antonescu,

De când nu ne-am mai văzut, viața mea a fost un adevărat chin, astfel încât prezenta scrisoare e mai mult un strigăt de durere pe care legăturile noastre de prietenie mă îndrituesc să ți-l adresez.

Mai întâi, pumnul de prieteni ce credeam atât de devotați pentru că făcusem atât de mult pentru ei, treptat m-a părăsit.

Pentru unul din ei,³⁸ cel mai de aproape, cel pentru care mi-am dat eu de trei ori demisia din calitatea de ministru ca s-o poată dobândi³⁹ și el și a cărui datorie ar fi fost să fie alături de mine în aceste momente grele, m-a părăsit și el, antrenând și pe ceilalți în înscrierea în Partidul Frontului Renașterii Naționale, *fără a mă preveni*. Și când, revăzându-l în Franța l-am întrebat: «Prin „Universul“ era să aflu mișcările voastre politice?», el

mi-a răspuns: «Da, deoarece „Universul“, ca ziar, vă parvine mai sigur decât o scrisoare»...⁴⁰

Ce să-ți mai spun de ceilalți? Ce să-ți mai spun de legenda pe care-au inventat-o că m-aș fi înscris eu în acest partid, fapt care, de-ar fi fost adevărat, ar fi fost trâmbițat cu surle de presa noastră.

Apoi, nefericiri de ordin privat asupra cărora nu vroiesc să mă întind, pentru că au la bază vârsta și boala altora și doresc să rămân un gentleman.

Dacă ai cunoaște realitatea, nu povestirile, ai vedea cât am suferit, dat fiind mai ales că unul din nepoții mei⁴¹ a găsit cu cale să ia cauza adversă mie în mână, atunci când de numeroși ani nu ne mai vorbeam.

De altfel, mama lui, adică sora mea⁴² pe care o cunoști de la Londra, l-a dezavuat și este lângă mine.

În fine, și mai presus de toate, iată-mă intrat în al cincilea an de când nu mă mai ocup de niciuna din chestiunile interesând statul român.

Vei vedea, din raportul politic ce ți-am făcut, cum s-au creat în jurul meu legende bizuite pe nimic, de către acei chiar pentru care lucrăm și nu mi precupețeam nicio trudă.

Recunosc că din punct de vedere pecuniar situațiunea de jurisconsult consultant internațional e preferabilă celeia de diplomat.

Dar, când timp de 20 ani de-a rândul munca la care te-ai dedat, sacrificând cea mai lucrativă carieră, a fost apărarea intereselor statului, nu poți să nu resimți că apărarea intereselor particulare nu mai poate constitui un aliment sufletesc suficient.

Îmi dau însă bine seama că-n politică și legendele bine propagate constituiesc fapte, precum îmi dau iarăși seama de determinismul geopolitic actual, pe care trebuie să-l iau în considerare.

Dar cred că independența ce-ai putut păstra politicii noastre îți îngăduie să întrebuițezi un român care-a dobândit o experiență specială, prin însărcinările sale trecute, nu pe scena mare internațională, dar pe scene secundare, însărcinări care nu pot face umbră nimănui.

De aceea, fără să simt nicio umilință, mă adresez dumitale ca să-ți cer conducerea unei legațiuni puțin importantă și îndepărtată, ca să mă uite oricine unde sunt.

De pildă, aș primi azi și legațiunea din Berna, și pe cea din Lisabona, dar mai ales una din America de Sud, ca cea din Buenos-Aires.

Știu că ai suprimat legațiunea din Rio de Janeiro, dându-i același dirigitor ca cel al legației din Argentina.

Să-mi fie permis să-ți spun – independent de chestiunea personală despre care-ți scriu – România trebuie să-și aibă reprezentanța ei în fiecare

din aceste state, gelozia lor bine cunoscută putând să vatăme mult interesele noastre atât de mult lezate prin greșelile trecutului.⁴³

Dac-ar fi vorba de o legațiune în America de Sud, țiu să adaug că climatul de la Rio de Janeiro nu convine sănătății mele, pe când cel din Argentina, da.

Nu-ți poți închipui cât m-am frământat ca să știu dacă pot să-ți scriu o scrisoare de felul acesteia sau nu.

Ceea ce m-a determinat în sens afirmativ, e un raționament simplu:
a) Întâi că scrisoarea era adresată unui prieten ca dumneata, care m-a cunoscut ani de zile. b) Ce fac de fapt scriindu-ți această scrisoare?

Îmi pun serviciile mele la dispoziția statului român și a conducătorului lui, fără nicio pretențiune trasă din situațiunile înalte pe care le-am ocupat în trecut.

În fond, eu ofer munca mea colectivității române în condițiuni de modestie.

De ce ar fi rușine să scriu astfel?

Și-mi vei face cinstea să crezi că unui alt șef de stat nu i-aș fi adresat o scrisoare ca prezenta.

Pricep politica externă pe care-o duci ca o consecință a grelei moșteniri ce-ai fost silit s-accepti.

Mi-ar face plăcere să pot lucra cu dumneata, chiar într-o capacitate restrânsă, așa cum lucram pe vremuri cu Vintilă Brătianu.

Doi români care se iubeau între ei și-și iubeau deopotrivă țara.

Inutil să-ți spun că te rog să consideri această scrisoare ca strict confidențială.

Dacă crezi că poți să-i dai o urmare afirmativă, ți-aș fi îndatorat să-mi telegrafiezi la Cannes, Hotel Carlton.

Rog primește, scumpe Antonescu, sentimentele mele de afectuoasă prietenie.

(ss.) N. Titulescu

Cannes, 23 octombrie 1940.

P.S. Mi-am frânt umărul astă iarnă la St.-Moritz și de aceea sunt silit să scriu chiar această scrisoare la mașină.

Mă vei ierta.⁴⁴

Nu cunoaștem un răspuns la această scrisoare. El se poate însă ușor stabili pe bază de analogie. Pe o telegramă transmisă de Legația României la Londra, în decembrie 1940, Ion Antonescu punea următoarea rezoluție:

„Se va atrage atenția tuturor să înceteze cu sistemul titulescian care a făcut o nenorocită școală“⁴⁵.

Unii cercetători continuă să creadă în existența unui răspuns:

„Nu cunoaștem răspunsul generalului Antonescu – afirmă Laurențiu Guțică-Florescu – însă urmărind schimbul epistolar dintre cele două personalități, ne exprimăm speranța că cercetarea științifică va reuși să-l scoată la lumina istoriei.

Deocamdată istoricii români iau mai mult în calcul ipoteza inexistenței răspunsului, a refuzului antonescian față de solicitările titulesciene. Chiar și în această ipoteză, atitudinea generalului Antonescu poate fi motivată de noua orientare politică a României, într-un context internațional în care Germania și Italia ar fi văzut «reabilitarea» lui Titulescu o declarație de război“⁴⁶.

Fiind sigur că nu există un răspuns – s-ar fi găsit în 65 de ani de cercetări – exegetul menționat se grăbește – nedându-și seama că se contrazice la distanță de numai câteva rânduri – să acorde circumstanțe atenuante lui Ion Antonescu.

Dincolo de circumstanțe, rămâne faptul că n-a existat niciun răspuns. Trist, dar adevărat!

NOTE

¹ La 4 septembrie 1940, Cabinetul condus de Ion Gigurtu a fost obligat să demisioneze. S-a format un nou guvern condus de generalul Ion Antonescu. La 5 septembrie 1940, Constituția din februarie 1938 a fost suspendată. Generalul Ion Antonescu a fost investit cu depline puteri. La 6 septembrie 1940, Regele Carol al II-lea a abdicat în favoarea fiului său, Mihai I.

² V.Fl. Dobrinescu, *Plata și răsplata istoriei (Titulescu, Antonescu și relațiile anglo-române din anii '20)*, Editura Neuron, Focșani, 1995, *passim*.

³ 6 iulie 1927–30 iulie 1928; 20 octombrie 1932–12 ianuarie 1933; 14 ianuarie 1933–9 noiembrie 1933; 14 noiembrie 1933–3 ianuarie 1934; 5 ianuarie–28 septembrie 1934; 10 octombrie 1934–29 august 1936.

⁴ Cf. Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)* (ediție îngrijită de George G. Potra, Constantin I. Turcu, Ion M. Oprea), Fundația Europeană Titulescu, Editura Enciclopedică, București, 1994, pp. 140–151.

⁵ Konstantin von Neurath (1873–1956). Diplomat și om de stat german. Ministru de Externe (1932–1938).

⁶ La 30 august 1940, la Viena, s-au semnat documentele „arbitrajului“ germano-italian („Dictatul de la Viena“) prin care partea de nord-vest a Transilvaniei (43.492 km² și 2.667.000 locuitori, în majoritate români) este smulsă României și predată Ungariei horthyste.

⁷ La 30 ianuarie 1933, Partidul Național Socialist al Muncii din Germania a venit la putere. Adolf Hitler a devenit cancelar.

⁸ Nicolae Titulescu, *op. cit.*, pp. 172–191; cf. și George G. Potra, *La politica exterior de Rumania (1932–1936) y el régimen mussoliniano*, în „Rumania–Páginas de Historia“, an XI, nr. 2–3, 1986, pp. 190–219.

⁹ Vizita oficială a lui Nicolae Titulescu în Franța s-a desfășurat în perioada 2–14 februarie 1928.

¹⁰ La 16 noiembrie 1930, președintele Franței conferă lui Nicolae Titulescu Cordonul Legiunii de Onoare a Franței. La 5 decembrie 1930, înaltul ordin va fi remis diplomatului român de ambasadorul Franței la Londra, Aimé Joseph de Fleuriau. „La 3½ venit ambasadorul Franței și mi-a remis insemnele și decretul (16 noiembrie) al[e] Cordonului Legiunii de Onoare. Curios: un decret iscălit duminică? 16 noiembrie“ – Nicolae Titulescu, *Însemnări zilnice*, Londra, 5 decembrie 1930, Arhiva Fundației Europene Titulescu. Cu această

ocazie, Nicolae Titulescu a primit numeroase felicitări. Gabriel Ernest Paul Puaux, ministrul Franței la București, îi scria lui Nicolae Titulescu printre altele: „Niciun prieten al Franței nu îl va purta cu mai multă demnitate ca dumneavoastră“ – Nicolae Titulescu, *Opera politico-diplomatică. Corespondență, vol. I (1921–1931)*, partea a II-a, Fundația Europeană Titulescu, București, 2004, doc. nr. 358, p. 1 058.

¹¹ La capătul vizitei oficiale întreprinse în Italia, între 9 și 16 septembrie 1926, Alexandru Averescu, prim-ministru al guvernului român, a semnat, la 16 septembrie 1926, cu Benito Mussolini, prim-ministru al Italiei, Pactul de amicitie și colaborare cordială între România și Italia. A fost ratificat de România la 28 martie 1927, iar de Italia la 9 iunie 1927. Începând din 1932, tratatul (încheiat inițial pe 5 ani) a fost prelungit din 6 în 6 luni, ultima prelungire făcându-se la 17 iulie 1933, prin care valabilitatea tratatului s-a extins până la 17 ianuarie 1934.

¹² În calitate de ministru de Externe, Nicolae Titulescu a vizitat Italia în perioada 24 ianuarie–1 februarie 1928. Nicolae Titulescu a avut 4 întâlniri cu șeful guvernului italian, Benito Amilcare Andrea Mussolini (24, 25, 26 și 30 ianuarie 1928) (Nicolae Titulescu, *Însemnări zilnice*, 1928 – Arhiva Fundației Europene Titulescu). În capitala romană, Nicolae Titulescu a avut întâlniri cu alți lideri politici și guvernamentali, printre care cităm: Tommaso Tittoni, președintele Senatului (28 ianuarie 1928); Giuseppe Volpi di Misurata, ministru de Finanțe (26 ianuarie 1928); Luigi Federzoni, ministru de Interne (28 și 29 ianuarie 1928); Alfredo Rocca, ministru de Justiție (28 și 30 ianuarie 1928); Pietro Fedele, ministru al Instrucțiunii (27 și 28 ianuarie 1928); Pietro Badoglio, șeful Statului Major General Italian (27 ianuarie 1928); Dino Grandi di Mordano, subsecretar de stat și director al Direcției Politice din Ministerul Afacerilor Străine (24, 26, 27, 28 și 30 ianuarie 1928) – Nicolae Titulescu, *Însemnări zilnice*, 1928 – Arhiva Fundației Europene Titulescu.

¹³ 16 februarie 1933.

¹⁴ Pompeo Aloisi (1875–1949). Diplomat italian. Reprezentant al Italiei la Societatea Națiunilor (1932–1936).

¹⁵ Cf. Eliza Campus, „Pactul cvadripartit“ (1933), în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași. Cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Editura Academiei RPR, București, 1965, pp. 593–599; Dinu C. Giurescu, *România și „Pactul celor patru“*, în „Lumea“, 15 august 1968, pp. 22–23; Idem, *La diplomatie roumaine et le Pacte des quatre (1933)*, în „Revue Roumaine d’Histoire“, VIII, nr. 1, 1969, pp. 77–102.

¹⁶ Paul van Zeeland (1893–1973). Economist și om de stat belgian. Președinte al celei de a XVI-a sesiuni ordinare a Adunării Societății Națiunilor.

¹⁷ Vă rog să faceți să înceteze acest scandal! (fr.).

¹⁸ Vă rog dați-i afară pe acești sălbatici! (fr.).

¹⁹ Ion Lugoșianu (1890–1957). Jurist, om politic și diplomat român. Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă Quirinal (1933–1937).

²⁰ În primăvara lui 1937, Nicolae Titulescu face ziarului „Universul“ declarații, prin care aduce precizări în legătură cu incidentul provocat la Societatea Națiunilor de ziarisții italieni, în ședința când s-a dat cuvântul Negusului Abisiniei – „Universul“, 27 aprilie 1937.

²¹ Cf. Nicolae Titulescu, *op. cit.*, pp. 100–139.

²² La 14 iulie 1935.

²³ 2 mai 1935. Diplomația românească a sprijinit încheierea tratatului franco-sovietic, Nicolae Titulescu participând chiar la redactarea textului.

²⁴ Conferința internațională pentru stabilirea regimului strâmtoarelor Mării Negre (22 iunie–20 iulie 1936).

²⁵ Constantin I. Turcu, *Dialog diplomatic Titulescu–Tătărescu. 1936. Geneva–București (I–III)*, în „Lumea“, an XXX, nr. 30 (1 497), 23–29 iulie 1992, pp. 26–27; an XXX, nr. 31 (1 498), 30 iulie–5 august 1992, pp. 22–23; an XXX, nr. 32 (1 499), 6–12 august 1992, pp. 38–39.

²⁶ George G. Potra, *Nicolae Titulescu: „Acei care nutresc asemenea idei joacă la loterie soarta țării“*, în „Adevărul literar și artistic“, an XI, nr. 605, 19 februarie 2002, pp. 8–9; Idem, *Nicolae Titulescu: „Oribila povară a unei lipse de forță morală“*, în „Adevărul literar și artistic“, an XI, nr. 606, 26 februarie 2002, pp. 3, 7.

²⁷ Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice* (ediție îngrijită de George Macovescu, Dinu C. Giurescu, Gheorghe Ploșteanu, George G. Potra, Constantin I. Turcu; studiu introductiv de George Macovescu), Editura Politică, București, 1967, doc. nr. 470, pp. 796–797.

²⁸ *Ibidem*, pp. 795–796.

²⁹ Grigore Gafencu. (1892–1957). Jurist, diplomat, publicist, om politic și de stat român. Trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Moscova (10 august 1940–22 iunie 1941).

³⁰ Semnat la 16 mai 1935.

³¹ Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, pp. 33–65.

³² Antonescu. *Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. III (Mărturii și documente coordonate și îngrijite de Iosif Constantin Drăgan), Veneția, Editura Nagard, Cannaregio, 1989, pp. 71–72.

³³ Trimitere la Conferința de la München (Benito Mussolini, Arthur Neville Chamberlain, Edouard Daladier, Adolf Hitler) – 29–30 septembrie 1938 – încheiată cu semnarea Acordului de la München care impunea Cehoslovaciei cedarea către Germania a regiunii sudete.

³⁴ Convenția de alianță defensivă româno-polonă s-a semnat la București la 3 martie 1921. A intrat în vigoare la 25 iulie 1921.

³⁵ Basarabia a constituit după 1989 obiectul a foarte numeroase articole, studii și lucrări, abordând inclusiv ocuparea ei de către trupele sovietice, atitudinea forțelor și personalităților politice, poziția Marilor Puteri, regimul stalinist de ocupație. Pentru o bibliografie cvasicompletă, vezi Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, București, 1995, pp. 265–280.

³⁶ AMAE, Fond 77 T 34, vol. Scrisori originale.

³⁷ Fără nicio bază, se afirmă de către unii: „Ațată memoriului menționat, diplomatul român îi trimitea lui Antonescu o scrisoare, datată 23 octombrie 1940” – Laurențiu Guțică-Florescu, *Destine intersectate: Nicolae Titulescu și Ion Antonescu*, expunere la cea de-a VII-a ediție a Zilelor „Nicolae Titulescu” – 1997, Inspectoratul pentru Cultură Olt, Complexul memorial „Nicolae Titulescu”, în „Caietul simpozionului”, p. 35.

³⁸ Savel Rădulescu.

³⁹ „La 11 venit Savel, care mi-a spus că e trimes de Mironescu, pentru a-mi comunica că Prințul Nicolae a refuzat a-i semna decretul de ministru, deși i s-a spus că e o numire cerută de mine. Mi-am dat telegrafic demisia de m[inistru] la Londra. // Dacă după Haga, Regența refuză un lucru așa mic și drept, ce mai caut unde sunt?” – Nicolae Titulescu, *Însemnări zilnice*, Paris, 9 februarie 1930, Arhiva Fundației Europene Titulescu. Câteva zile mai târziu, la 12 februarie 1930, Înalta Regență, *proprio motu* îl decora pe Nicolae Titulescu cu Ordinul „Carol I”, Cordon. Primind informația despre această decorare, Nicolae Titulescu, care n-a putut fi cumpărat, nici cu bani, nici cu decorații, nota: „Aștept rezultatul cu Savel, că și-ar putea oricineva închipui că voi lăsa această chestie pentru decorație?! Se înșală cine ar crede-o” – *Ibidem*, Paris, 12 februarie 1930. Atitudinea categorică exprimată de Nicolae Titulescu a avut ecou. La 21 februarie 1930, prin Decret Regal, Savel Rădulescu a fost numit ministru plenipotențiar, cls. II. Șocant este faptul că numirea a avut loc cu data de 1 ianuarie 1930 – cf. Horia Dumitrescu, *Diplomatul Savel Rădulescu*, Editura Pallas, Focșani, 2003, pp. 49, 210.

⁴⁰ Iată ce nota Nicolae Titulescu în altă parte, dovadă că l-a afectat profund: „Ieri, prin lege, în România s-a făcut un partid unic, Frontul Renașterii Naționale. Se spune că Mihalache ar fi intrat, iar Maniu și Dinu Brătianu, nu (Mihalache n-a intrat). Au intrat Savel [Rădulescu] și Gigi [Sergiu Nenișor], fără să mă previe și fără să-mi anunțe măcar faptul împlinit” – Nicolae Titulescu, *Însemnări zilnice*, Monte Carlo, 17 decembrie 1938.

⁴¹ Credem că este vorba de Sergiu Nenișor, fiul Corneliei Nenișor, fost secretar personal al lui Nicolae Titulescu. Pledează în acest sens următoarele: în testamentul din 18 noiembrie 1937, el apare – ca „scumpul meu nepot” – printre executorii testamentari alături de Savel Rădulescu și Nicolae Raicoviceanu; în testamentul din 5 ianuarie 1940, Sergiu Nenișor nu mai apare, locul său fiind luat de Gheorghe Nenișor; acesta din urmă, și nu Sergiu Nenișor, este desemnat legatar universal în testamentul din 4 martie 1940 – AMAE, Fond 77 T 34, vol. Scrisori originale.

⁴² Cornelia Nenișor.

⁴³ Pentru importanța acordată de către Nicolae Titulescu Americii Latine în viața internațională, relațiilor României cu aceste state, pentru acțiunile omului politic și diplomatului român consacrate stabilirii de relații diplomatice și dezvoltării raporturilor cu aceste state și pentru conlucrarea lor pe plan internațional, în primul rând în cadrul Societății Națiunilor, vezi: Virgil Căndea, Constantin I. Turcu, *România și America Latină*, Editura Politică, București, 1970, *passim*; Constantin I. Turcu, *Nicolae Titulescu și statele latino-americane*, în „Tribuna”, an X, nr. 12 (477), 24 martie 1966, p. 5; Idem, *România – America Latină. Antipozii înrușiți*, în „Contemporanul”, nr. 11 (1 844), 12 martie 1982; Idem, *Nicolae Titulescu și colaborarea României cu țările Americii Latine la opera de pace și colaborare internațională*, în *Mari figuri ale diplomației românești*, Nicolae Titulescu, Editura Politică, București, 1982, pp. 86–104; Idem, *Nicolae Titulescu et la collaboration*

de la Roumanie avec les pays de l'Amérique latine à la Société des Nations, în „Revue Roumaine des Etudes Internationales“, an XVI, nr. 4–6 (60–61), 1982, pp. 321–325.

⁴⁴ S., Cannes, 23 octombrie 1940, Nicolae Titulescu către Ion Antonescu – AMAE, Fond 77 T 34, vol. Scrisori originale. Demersul lui Nicolae Titulescu este ironizat penibil de Mihai Pelin, care afirmă cu malițiozitate: „La începutul anului 1941, politica externă promovată de distinsul orator și marele european Nicolae Titulescu era clasată de mult printre episoadele premergătoare falimentului păcii continentale, în general, și al României, în special. Iar promotorul ei era, pur și simplu, un om uitat, scos pe marginea lumii de tumultul evenimentelor. Ca să spunem lucrurilor pe nume, marele personaj rețrașat la Cannes nu-și oferise serviciile, ci solicitase o sinecură, într-un moment în care sinecuriștii, la București, nu prea mai erau agreeți“ – Mihai Pelin, *Moartea lui Nicolae Titulescu (Ecouri și atitudini la București, în primăvara anului 1941)*, în „Națiunea“, an II, nr. 7 (34), martie 1991, p. 5. Retorica lui Mihai Pelin întristează profund, făcând un veleitar și un profitor din cel care, la 23 octombrie 1940, își puna serviciile la dispoziția statului român, își oferea capacitățile în slujba colectivității române. Că Ion Antonescu nu-l mai putea integra pe Nicolae Titulescu într-un post diplomatic poate fi acceptat. Că Ion Antonescu nu i-a dat lui Nicolae Titulescu niciun răspuns, fie chiar și indirect, nu mai poate fi de înțeles. Ceea ce apare însă de-a dreptul, și în cea mai mare măsură, inacceptabil este afirmația că Nicolae Titulescu solicita o sinecură. Nu credem – în ce ne privește – că Ion Antonescu avea el însuși o asemenea impresie, cu atât mai mult cu cât cunoștea condiția economico-financiară a fostului ministru de Externe, propunerile care i se făcuseră și aranjamentele pe care le obținuse pe alte planuri. Să conchidem spunând că devotamentul față de Ion Antonescu – abandonat între timp – îi obnubilează domnului Mihai Pelin capacitatea de a judeca obiectiv situații și persoane, locul și rostul acestora în istoria națională, semnificația gesturilor lor în contexte date.

⁴⁵ T.c., nr. 1 256, Londra, 18 decembrie 1940, Florescu către MAS – AMAE, Fond Anglia, vol. 14. Pentru cunoașterea sentimentelor foarte contradictorii ale lui Ion Antonescu față de Nicolae Titulescu cf. Larry Watts, *În serviciul Mareșalului*, vol. II, Jan Dumitru Verlag, München, 1985, pp. 75–78.

⁴⁶ Laurențiu Guțică-Florescu, *op. cit.*, p. 36.